В Харкові в середині тридцятих років доля звела мене з старим ковалем Щербаковим. Справжнє ім'я його за давністю літ я забув. Будемо звати його Платоном Карповичем. На той час це вже була людина в літах, але ще дужа, з лев'ячою поставою, з лев'ячою ж гривою на красивій голові. Ходив він у костюмній парі з чорного діагоналю, пошитого в 1917 році, ззаду мав вигляд циркового атлета, спереду сиві вуси, спеціальним способом приладнані, в міру сиві, в міру русяві, говорили за те, що маємо справу з кадровим робітником зразка 1905—1925 року.

Ми багато розмовляли з ним, і кілька бувальщин, що він тоді розповів мені, міцно врізались у пам'ять.

1. ЗОЛОТИЙ годинник

Працював Платон Карпович на Харківському паровозобудівному заводі1 і відзначився там як коваль особливого класу. Перед першою світовою війною та й пізніше, під час війни, він, працюючи на паровому молоті, виробляв кожного місяця получки — п'ятсот карбованців. Тоді карбованець ішов по золотому паритету, тож Платон Карпович щомісяця одержував п'ятсот карбованців золотом.

Величезна цифра!

В ті роки я вивчав історію Луганського паровозобудівного заводу 2 і з розповідей старих робітників знав, що лише інженери, начальники цехів одержували таку зарплату. Так то ж інженери, а це рядовий коваль!

Слухаючи його, я пригадував, що учитель в нашому селі у ті ж роки одержував двадцять вісім карбованців, а мій батько, який працював у костянтиноградських садах садівником, тридцять карбованців виробітку в розпал сезону вважав рекордним досягненням.

Оті двадцять вісім і тридцять були, власне, тим світом, в якому я прожив молоді свої роки і звик явища життя мірять, саме виходячи з цього масштабу. Тому розповідь старого коваля приголомшила мене. П'ятсот карбованців!

ї я спитав його:

— А що ж ви робили з тими грішми?

Відповідь Платона Карповича була несподівана для мене.

— Бачите,— сказав він,— я змолоду дуже пиво любив. Тож в день получки господар з сусіднього пивного заводу присилав мені двісті відер пива.

У відрі лічиться двадцять пляшок, отож перемножені ці цифри дають теж приголомшливу цифру — чотири тисячі пляшок! Чотири тисячі пляшок на місяць, або ще інакше — сто тридцять пляшок на день!

І я скрикнув:

— Невже ви ото їх випивали?! Він посміхнувся:

— Що сам випивав, а що добрі люди допомагали. Ви як думаєте, в день створення світу господь-бог клопотався лише Адамом і Євою, а про друзів ні гадки? Звичайно, були і в мене друзі, були хороші знайомі, були товариші. А з друзями-товаришами гори перекинути можна. Зберемося до мене в садочок у суботу ввечері чи у неділю вдень. Пиво ллється рікою, пісні ллються, розповіді, приповідки, бувальщини! Риба шукає, де глибше, людина — де краще. Кожен кадровий — поки десь осяде на місці — попомандрує по світах, дізнається, де Крим, де Рим, де дядькова грушка! Надивиться й набачиться, буде що потім розказать добрим людям!

— Оце вам правду кажу,— вів далі Платон Карпович,— сядемо, вип'ємо по кухлю, то аби кому було слухати. У кожного — свій клубок, почне розмотувати — до ранку слухай не переслухаєш. З іншого боку, хоч і не всі мої друзі були українцями, так на Україні ж жили та ще в Харкові! А навколо Харкова панські плантації, на тих плантаціях тисячі заробітчан з усіх кінців світу. І кожен приносить з собою свої пісні. Почнуть співати — весь край в піснях тоне. І ті пісні обмивають місто наше, неначе хвилі морського прибою. Візьміть хоч таке. Оце стоїть ваш завод ХПЗ. Одним краєм своєї території він підходить впритул до міста, а другим — впирається в степ. З цього боку цехи гудуть, парові молоти гупають, стугонять по рейках маневрові паровози, а з того кінця — вітер з поля доносить пісні, та ще які пісні! То хіба ж можна втриматися, щоб і собі не заспівати? А почнемо співати — спробуй кінчити! — Платон Карпович поправив рукою волосся.— То, питаєте, де получку дівав? Скажу по-правді: на співи, на бесіди гроші пішли, на добре товариство.

Все ж як Платон Карпович міг домогтися таких успіхів? Це питання мене дуже цікавило, і ось його відповіді.

Молот у Платона Карповича працював без зупинки всю зміну. Заготовок під рукою у нього завжди було стільки, скільки потрібно. Платон Карпович знав досконало механізм молота і умів сам усунути все, що могло б заважати роботі. В цех коваль приходив загодя і залишав його через півгодини, а то й годину після гудка на шабаш. Мав він помічника. Цей робив грубі поковки, Пл<атон Карпович залишив собі філігранні. Обідали по черзі. Протягом дванадцятигодинного тодішнього робочого дня молот не спинявся й на секунду.

Таке тло, яке створював для себе майстер в цеху. Все ж центр лежав в ньому, самому, в його духовній силі, сполученій з майстерністю вищого класу. Як серед рядових письменників трапляються Шевченки і Пушкіни, так виявляють вони себе і в цехах, де роблять те, що звичайному майстрові понад силу.

Платон Карпович став заводським унікумом. В 1915 році останній імператор Росії Микола ІІ3 одвідав Харківський паровозобудівний завод. Заводське начальство визнало за потрібне серед інших раритетів представити цареві коваля біля парового молота — Платона Карповича Щербакова.

Цар спитав:

— Правду кажуть про вас, що, пустивши молот, ви можете спинити його на волосину від скельця, покладеного на підставку?

— Так, це я можу зробити,—— відповів Платон Карпович. Цар зняв годинник, поклав його під ударник молота.

— Прошу показати ваше мистецтво.

Щербаков діткнувся машини і кинув десятипудовий стальний брус на царський дзигарик. Брус шугнув униз. Здавалося, що всьому кінець і катастрофа неминуча. Та в потрібну мить майстер ледь помітним рухом спинив удар. Ніщо не гухнуло, не застогнало, не дзвякнуло, не почулося навіть тоненького звуку надтріснутого скельця.

Директор заводу взяв заздалегідь наготовлений клапоть ватману, прихилився і почав просувати його в щілину між годинником і верхньою гранню молота. Папір не пройшов. Застряв і аркуш паперу канцелярського. Тоді дістали папірос-ного паперу. Просунули з правого боку, він вийшов з лівого!

— Феноменальна робота! — не стримав свого подиву цар, оглянув годинника з усіх, боків і, переконавшися, що молот не залишив на ньому найменшої подряпини, простяг його Щербакову:

— Ви, Платоне Карповичу, врятували його від загибелі, вам і носити його!

Царський годинник заблискотів на руці майстра!

2. ЧЕСТЬ ФІРМЕНОЇ МАРКИ

А тим часом все незабаром змінилося. Цар зрікся престолу, в країні перемогла революція, і запанувала Радянська влада.

Після років воєн і революції господарство почало зводитися на ноги. Заворушилися люди і на Харківському паровозобудівному заводі.

На початку двадцятих років голова Всеукраїнського виконавчого комітету Григорій Іванович Петровський 4 працював у Харкові і, вірний своїй професії, не раз одвідував харківські заводи. Найбільше він любив ХПЗ — Харківський паровозобудівний завод. Вибере вільну .хвилину і — на завод послухати, що скажуть добрі люди йому, і самому розказати про свою відповідальну роботу. Час був трудний, складний. Біда, між іншим, і в тому полягала, що за час воєнних хуртовин паровозний парк зносився і країна без залізних колій задихалася. Казали Григорію Івановичу робітники:

— Ви нам того й того дайте, і паровози будуть!

Та легко це сказати — "дайте". А що даси, коли держава не мала потрібних запасів. Всі думали над цим і мовчки чухали потилиці. Григорій Іванович потішав:

— Але ще спробу зробимо, ще пошукаємо!

Та, видно, нічого не знайшли і незабаром держава замовила за кордоном велику партію нових паровозів. Приїхав на ХПЗ Григорій Іванович, про це розповів і на закінчення сказав:

— Незабаром почнуть уже й прибувати.

Тоді наперед проступив слюсар Іван Павлович Ткач, знаний у всьому заводі, сказав:

— Григорію Івановичу, а не обдурять вони нас? Коли б не підсунули якогось непотребу.

Григорій Іванович відповів:

— Не думаю. Замовлення зроблене фірмам солідним, чого ради вони б підмочували свою репутацію? Не на один же день зав'язано ділові стосунки з ними! Та й, крім того, вони хіба ж так честь фірменої марки бережуть. А втім, чорт їх знає!

Минув якийсь там час. Григорій Іванович знов на завод завітав. На заводі веселіше вже стало, додалося сього й того, і машина завертілася краще і краще. Пройшовся по цехах, між цехами, оглянув усе, помітив на робочому дворі новісінький, аж сяючий, паровоз з клеймами відомої іноземної фірми.

— О, гляньте, який красень,— сказав Григорій Іванович, відійшов далі і ще раз, і ще раз замилувався залізним конем.

— Красень. Справжній красень,— відповів той самий слюсар Іван Павлович Ткач.— Але тут, Григорію Івановичу, є один секрет. Хочете, покажу? Тільки для цього потрібні молоток і стамеска.

— Ну що ж, коли потрібні, то несіть.

Принесли інструмент. Ткач підійшов до паровоза, знайшов одному йому відому якусь точку, приклав стамеску і легенько молоточком застукав. З-під стамески посипалася спочатку фарба, потім замазка. Згодом почало тавро якесь викреслюватися і, коли воно геть все викреслилося, всі присутні, і серед них і Григорій Іванович, побачили

назву всім до болю знайомої фірми: ХПЗ — Харківський паровозобудівний завод!

Розповів у 1936 році в Харкові старий заслужений коваль при паровому молоті на ХПЗ Щербаков.

27 квітня 1966 — 8 лютого 1971 року

1 Харківський паровозобудівний завод. — Йдеться про Харківський завод транспортного машинобудування імені В. О. Малишева. Заснований у 1885 р.

2 Луганський паровозобудівний завод. — Нині Воро-шиловградське виробниче об'єднання тепловозобудування імені Жовтневої революції. Засноване в 1896 р.

3 Микола II (1868—1918) —останній російський імператор, прозваний в народі Микола Кривавий. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. Микола II зрікся престолу. Розстріляний за постановою президії Уральської обласної Ради в місті Єкатеринбурзі (нині Свердловськ).

4 Петровський Григорій Іванович (1878—1958) —радянський державний і партійний діяч. Народився у Харкові. З 11 років працював учнем слюсаря, згодом токарем у Харкові, Катеринославі. У 1905 р.— голова завкому Брянського заводу в Катеринославі. Брав активну участь у встановленні Радянської влади на Катеринославщині і в Донбасі. В 1919 р.— член Тимчасового бюро (Партійного центру) по керівництву роботою у визволених від денікінців районах України, голова Всеукраїнського революційного комітету. З березня 1919 р. до літа 1938 р.— голова ВУЦВК, один з голів ЦВК СРСР, у 1937—1938 рр.— заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР. З 1940— заступник директора Музею революції СРСР.